

Испииһэк

1. **А. Софронов-Алампа «Куоратчыт»** (өрөбүлүүссүйэ иннинээҕи саха уустук олоҕо, хаартыһыт Ыстапаан куоракка сырыыта)
2. **Н. Неустроев «Балыксыт»** (балыксыт Былатыан туһунан, киһи уонна айылҕа)
3. **Н. Неустроев «Иирээн»**
4. **П. Ойуунускай «Олох дуу, түүл дуу?»** (Сүөдэрэпээн оҕонньор биирдэ өйдөммүтэ, чэн-муус түгэхтээх күөл анныгар илиитинэн-атабынан ат буолан турар эбит. Көрө түспүтэ: мунду балык субуруйан кэлэн, супту көрөн турар, эмискэ абааһы кыһа кууһа түстэ... Оҕонньор баттабыттан харбаабыта-илиитигэр эриллитбит кыһыл көмүс баттахтар манньыакка кубулуйан, сиргэ түһэн, муох буолан хааллылар. Хайыһа түспүтэ – дьүһүннээх бастына кыыс оҕо барахсан, “икки атахтаахха анала суох буоллабым” диэн, харабын уута субуруйан эрэр эбит. Бу тугуй? Олох дуу, түүл дуу?..)
5. **П. Ойуунускай «Саха абааһы буолбута»** (отонноон сии сылдьар уол оҕо барык-сарык дойдуга баар буолан хаалла, арай көрдөбүнэ – саха балаҕана турар, саха дьоно сылдьаллар. Дьиэбэ көтөн түспүтүн аанһа аахайбатылар, киһи баарыгар холуйбатылар. Сааһын сиппит эр бэрдэ кыыс хоонньугар киирбитэ – кыыс ытаата, ыарытыйда, аймаммыт дьоно ойууну ыныран кыырдардылар. Уол куттанна-дьулайда, кыһы аһынан ытаата, оттон кулгааҕа куугунаата, өйдөнөн турбута – отонноох сиригэр умса түһэн сытар эбит. Дьэ, тугун дьиктитэй? Ким кырдыктаныай?)
6. **П. Ойуунускай «Дойду оҕото Дорогуунап Ньюкулай»** (тыа киһитэ Дорогуунап Ньюкулай дьол диэни күлүмэх көстүүлэргэ – хаартыга, харчыга, дьахтарга, албан аакка көрөр. Кини үс үгэр танаратыттан иккитин сүтэрэр: хаарты - харчы, арыгы - көлдүн олох. Оттон албан аата кини тапталы булуохтааҕар сытар. Ньюкулайы таптал быһыһыр. Таптал киһини киһи онорор, киһиэхэ олоҕу биэрэр...)
7. **Н. Мординов-Амма Аччыгыйа «Мотуо»** (эдэр учууталга икки кылааһы, туспа дьэни анааннар, үлэлээн-хамсаан испитэ. Биир күн кини кыра сааһыттан чугастык алтыспыт кыһа Мотуо киирэн кэлэн, улаханлык долгутта, түптээн кэпсэтии тахсыбата, кыыс күөрэгэй ойуулаах испиискэ хаатын ылаары ыйыппытын, учуутал уол бэлэхтээтэ. Мотуо тахсан барда, тымныы тумана өрүкүс гынан киирдэ. Ити кинилэр, оҕо саастарыттан доҕордуу дьон тиһэх көрсүһүүлэрэ этэ. Ити кэмтэн сүүрбэ төгүрүк сыл ааста...)

8. **Д. Сивцев-Суорун Омоллоон «Аанчык»** (Мыычаар оџонньор кэргэнин Аанчык туһунан ахтылџана, эр киһи эдэр сааһын алџастарын кэмсиниитэ).

9. **Н. Заболоцкай-Чысхаан «Маappa»** (ыал хамначчыта Ылдьаа иччитэх өтөххө үөр буолбут Маappa кыыһы кытта көрсүһүүтэ. Ылдьаа олох олорорго буолбатах, уолунан кырдьарга, тойонун Бөдьөкө хотонуттан саџалаан баран, кини саах тоџор балбааџар көмүллэн туоруур дьылџалаах муннаах этэ. Ол да буоллар, Дьылџа Хаан кинини кэрэ бэйэкэлээх Маappaны кытта көрсүһүннэрэр. Эдэр дьон кэмнинэн сүрэхтэрин холбоон, бииргэ буолаллар. Уоллаах кыыс тапталлара букатыннаахтык ол “иччитэх” өтөххө хаалар).

10. **Н. Габышев «Анфиса»** (устудьуон уол икки оџолоох Анфисаџа таптала).

11. **Н. Лугинов «Суор»** (үс сүүс сылтан ордук кэм олорбут суор аатыттан кэпсэнэр).

12. **Н. Лугинов «Сэргэ»** (Суртаахаптар сэргэлэрэ бу алааска иччилэрин олох олоро сылдыбыт бэлиэтэ буолан, хам сааллан тураахтыыр... Алаас аайы баар эмэх сэргэ курдук, бэйэтэ бэйэтигэр хороллон туруох этэ. Ону баара, айбыта Ылдьаа онорбут ураты оһуора-мандара кинини көннөрү ыал тэлгэһэтин малын сиэриттэн туоратан, көрбүт эрэ киһини долгуппакка аһарбат. Киһи кута-сүрэ инмит маһа иччитин мас анаарын, мас сорџотун курдук буолан, эмиэ кини дьылџатын, кини аналын анаардаһан тэннэ санааргыыр, эрэйдэнэр, мунга ылларар эбит. Ол баар соро... дьоло...).

13. **Н. Лугинов «Кустук»** (көлүүр ыт Кустук аатыттан кэпсэнэр, хоту дойду олоџо. Үп-үрүнүнэн туналыһар туундара хабайар хаба ортотугар сэһэн сүрүн хайааһына ойууланар. Сэһэн сүрүн дьоруойа Кустук диэн ыт. Иччитэ Охоноон кинини хаартыга оонньоон, Байбал диэн кырыктаах булчукка сүүйтэрэн кэбиспитин билбэккэ, иччитэ кэлэн ыларын эрэнэ кэтэһэр. Тиһэх түгэнгэ диэри туохтааџар да эрэл, итэџэл, истин сыһыан (ситим) күүстээџин көрдөрөр айымньы. Ааптар тыһнар тыһнаах, хамсыыр харамай эмиэ киһи тэнэ туспа санаалаахтарын, баџалаахтарын ыйан, толкуйдуурга ынгырар).

14. **В. Яковлев «Тэннэ кырдыбыт тэнкэ тиитим»** (урут биһиги өбүгэлэрбит хайдах олорбуттарын, өйдөрүн-санааларын, туохха итэџэллээхтэрин ойуулаан көрдөрөр күүстээх былыргы тыллардаах айымньы. Сүрүн дьоруойдара: Собо уола Микииппэр оџонньор, кини эмээхсинэ Опшуос уонна үгүс омук ытыктыыр, сүгүрүйэр көтөрө – хотой кыыл. 30-с сылларга оџонньордоох эмээхсин тыһнаах хаалар туһуттан сиэри-туому тутуһан, олох иһин охсуһаллар, кинилэр тэлгэһэлэригэр кэлбит тойон кыылы иитэллэр. Хотой махтанан дьизэ иһигэр киирэр. “Бу мин аччыктаатым, буорайдым, эһинним, өлөн эрэбин, ол гынан баран, син биир тойоммун” диэбиттии, таһара күлүгүн анныгар олорор. Айымньы саџаланыаџыттан бүтүөр диэри тэнкэ тиит барахсан хоһуйулар. Микииппэр оџонньор бу тиити төрүөбүттэн

билэр, кинини кытта тэнгэ үөскээбит, олоубут киһи буолар. Онон олуһун диэн ытыктыыр. “Төһө даҕаны айылҕа сокуонун батыһан кэхтэр буоллахпына, өссө даҕаны бэйэ-бэйэбитин өйөһөн, эн биһикки уйбахтыыр кыахтаахпыт” диэн санааны сүгэ сылдьар тиит ойууланар).

15. **Сизэн Чолбодук «Тулаайах сур»** (кылгастык уонна аныгылыы эттэххэ, Спирит курдук ат уобараһа көстөр. Ааптар саха сылгытын, кини ураты олоҕун ойуулуур. Сахабыт Сирин тыйыс тымныытын, самаан сайынын хайдах олорон ааһарын сылгы хараҕынан көрөбүт. Олох диэн үчүгэйин, куһаҕанын билбит Тулаайах Сур диэн ааттаах, чахчы ураты көрүүлээх, киһи курдук толкуйдаах, эттиин-сиинниин буспут-хаппыт сылгы туһунан кэпсэнэр (тулаайаҕын уонна сур дьүһүннээбин иһин инник ааты биэрэллэр). Убаһалар ыар дьылҕаларын билэн, тыыннаах хаалар туһугар олорор. Биир улахан баһылык сылгыны кытта охсуһан кыайан, улахан үөрдэнэр. Айымньы түмүгэр бөрөлөр угаайыларыгар түбэхэн, үөрүн быһаары, улаханник бааһыра. Хаһан да дьонго чугаһаабатах бэйэтэ дьонго көмө көрдүү кэлэр...)

16. **Н.Якутскай «Төлкө»** (Маайалаах Сүөдэр тапталлара, баай уонна дьаданы, үйэлээх таптал).

17. **Н.Якутскай «Көмүстээх үрүйэ»** (саха литэрэтиирэтигэр бырамыысыланнас тиэмэтигэр суруллубут биир бастакы уонна бастын айымньы буолар. Айымньы дьоруойдарын майгылара-сигилэлэрэ көмүс тула сайдар. Сүрүн дьоруой – ыараханы кыайар эрэллээх, бэйэтин көңүлүн, дьолун иһин охсуһар Уйбаанча диэн эдэр ыччат. Кини уобараһыгар эбэнки норуотун үтүө майгыта-быһыта, дьылҕата түмүллүбүт. Көмүһү булан атыылаан, эрэйгэ тэбиллэр (ыар дьылҕа). Ааптар “Көмүс – эбэнки баайа буолбатах” диэн өйдөбүлү ыччакка тириэрдэ сатыыр.

18. **Н.Якутскай «Аран уонна таптал»** (дьиннээх тапталга хааччах диэн суох, барытын кыайар).

19. **Н. Якутскай «Адаҕа»** (өлбүт доҕорун көмүһүн инэринэн байбыт Тырынкаайап баай туһунан).

20. **Амма Аччыгыйа «Сааскы кэм»** (саха өрөбүлүүссүйэ иннинээҕи олоҕо).

21. **Амма Аччыгыйа «Алдьархай»** (тайҕаҕа сөмөлүөт саахала, хорсун быһыы)

22. **Эрилик Эристиин «Маарыкчаан ыччаттара»** (Ааптар романна 1918 - 1922 сылларга Саха сиригэр Гражданскай сэрии уонна сана олох бастакы хардыыларын туһунан сиһилии, итэҕэтиилээхтик ойуулаан көрдөрөр).

23. **Эрилик Эристиин «Кэриэс туолуута»** (батталга олоубут саха киһитэ хараҕа арыллыыта, сана олоххо үктэниитэ)

24. **Эрилик Эристиин «Бөтүгүнэр»** (бөрө бөтүгүнэр диэн Тыгын Дарханга утарсыбыт аҕа ууһун туһунан мүччүргэннээх кыргыс үйэтин туһунан).

25. **С. Данилов «Сүрэх тэбэрин тухары»** (оскуола учууталларын олобо, дьон сыһыана. Роман геройа – оччотообу кэм учуутала Сергей Петрович Аласов. Ааптар геройун ис санаатын, олобун-дьаһабын, тулалыыр эйгэтигэр сыһыанын ырылхайдык ойуулаабыта).
26. **С. Данилов «Киһи биирдэ олорор»** (Гражданскай сэрии кэмэ, чекист Томмот Чыычаахап уонна баай ыал кыһа Кыыча тапталлара, Саһыл Сыһыытаабы кыргыһы туһунан).
27. **Болот Боотур «Уһуктуу»** (Дьэллэм Дьэбдьиэ диэн кэрэ сэбэрэтинэн, сытыы өйүнэн дьонно хайҕатар эдэр огдообо дьахтар уобараһа; тыа дьоно куоракка көһөн кириилэрэ; Романовкатаабы быһыы-майгы, куорат атыһыттарын олобо).
28. **Л. Попов «Тоҕой Сэлэ»** (баай уонна хамначчыт тиэмэтэ)
29. **Л. Попов «Мэйи сирэ»** (“Тоҕой Сэлэ” роман иккис кинигэтэ)
30. **И. Гоголев «Хара кыталык»** (Саха Сиригэр саҥа былаас олохтонуута, тойон киһи уола Хабырыһы дьаданы Хараанай эмээхсиннэ ииттэрэ биэрэллэр, хос куолайдаах Хобороос кыыс туһунан).
31. **И. Гоголев «Үһүс харах»** (удаҕан кыыс Кыраһа уобараһа, Саха Сиригэр хаһаахтар кэлиилэрин туһунан).
32. **Далан «Дьикти саас»** (тыа нэһилиэгин оскуолатын олобо, учуутал – үөрэнээччи, оҕо – төрөппүт сыһыана).
33. **Далан «Тулаайах оҕо»** (Ньырбачаан кыыс кыргыс сэриититтэн күрөөн тыыннаах хаалыыта).
34. **Далан «Тыгын Дархан»** (нууччалар кэлиэхтэрин иннинээҕи кэми кэпсиир историческай роман).
35. **Далан «Дьылҕам миэнэ»** («Баһаарын дьыалатыгар» эриллэн, үс устудьуон балыллан, хаайыыга кириилэрин туһунан).
36. **Куорсуннаах «Дөлүһүн сибэккитэ»** (Кэтириис Ньһар баайга күүтүүлээх мааны сэттис оҕонон төрөөн, кэрэ кыыс буола улаатар. Каарпап нудьу-балай баай киниэхэ ымсыыран, кыыс убайа хаайыы киһитэ буола сыһар, ийэтэ оҕустаран ыалдыан, иккиэн эрдэ өлөллөр. Кэлин Каарпап Кэтиини улахан баай Вульфсонҥа атыылыыр - онно атаҕастаммакка, далбарга-мааныга олордор даҕаны, олобун алдыаппыт өстөөбүн иэстэһиэн куруук саныыр, бэлэмнэнэр. Ол сылдыан, күүшпэтэх өттүттэн Каарпап улахан уола Кыра Ылдыаалыын сүрэхтэринэн сөбүлөһөн кэбиһэллэр. Ол эрээри Кэтириис сытыы быһыччата кыа хааны таһаарарга бэлэм буолан биэрэр...)
37. **Харысхал «Тураҕааскы»** (Үһүс күнүгэр Тураҕааскы киһи унуобун таһыгар көстүбэт буолан хаалбыта. Онтон ыла ким даҕаны Сүүрүк Тураҕаһы харабар көрбөтөбө, дьөрү унуобун кырамтатын да булбатахтара. “Иччитигэр миинэр минэ буолан барыстаҕа!” – диэн кырдыаҕастар тойоннообуттара)

38. **Харысхал «Боспоох»** (Боспоох ороһу кулун төрөөн, оттон-мастан тардыһан улаатан, сылгы эрэ кыайбат ыарахан сырыыларын сылдыан (геологтарга таһаҕас таһыытыгар), адырҕа эһэттэн сыһа туттаран, дойдутугар добун систэри туораан төннөн кэлэр. Сур бөрөлөрү кытта киирсэн кыайан, атын атыр аттаран кулун эрдэбиттэн таптыр Сүүһүгэр Сулустааһын былдыан ылан, уоттаах чоккуруос харахтаах, мардыаллыбыт быһыылаах-таһаалаах үөр атыра буолан тахсар. Бастын атыр көмүөл кэмигэр сана төрөөбүт кулуннаах биэтин быһаан туран, муустаах ууга былдыанар. Иччилээхтик кистиирин сылгыһыттар саас аайы эбэ эстиитигэр тахсан иһилииллэр, хайдах дьыл буолуоһун эндэппэккэ билгэлииллэр. Оччугуй Боспоох аҕатын курдук аҕыйахтык эрээри, энсилгэннээхтик кистиир уоттаах чоккуруос харахтаах үөр атыра баар буолар).

39. **Н. Харлампьева «Таптыр сүрүҕүм иминэн»** (лирическэй эссе. Туохтан саҕаланарый таптал, өйдөһүү? Санаа сөп түбэһиититтэн, кэпсэтииттэн. Тэйсии бастакы көмүс иннэлэрэ хаһаанниттан сүрүҕү сытыытык анньалларый? Саха кыһа уолга сыналана барбат, саната суох санаатыгар бүгэр. Кини, саха эр киһитэ таптырын сатаан эппэтииттэн кэлэйдэр даһаны, Алампа хоһоонноруттан, олонхоттон, айылҕаттан таптал үйэлээх ыйытыктарыгар харда булар... Таптал баар буолан, олох салһанар, киһи Киһи буолар, оҕо төрүүр - таптаһар сүрэхтэр син биир бииргэ буолаллар. Таптал суох түмүгэ!)

40. **Н.Харлампьева. “Визитка содула биитэр мин хайдах курд буолбатахпыный”** (дьингээх олохтон кэпсээн. Поэт дьахтар, хайа баһарар ийэ-эбэ курдук, киһэ аайы дьэтигэр барарыгар фрукта атылаһар киоскалаах. Атыһыт киргиз уол сэргэхтик кэпсэтэриттэн билбитэ, Ош куораттан сылдыар эбит – эдэригэр билсибит киргиз поэта кэрэчээн Роза дойдутуттан. Уол уопускаһа барарыгар улгумнук поэттан поэтка кэһии ылан барар, икки визитканы кытта. Бириэмэ аһар, арай биирдэ редакцияһа киоск хаһаайына, сириҥ былдыатаары ыксаан, визиткаттан көрөн, көмө көрдөһө кэлбит. “Эн норуот поэтаһын дии! Миэхэ – дойдута суох кыра-хара киһиэхэ – көмөлөс”, – диир. Иккиһин эмиэ кэлэр. Редакция дьонугар хотуннарыгар омок киһитэ ингэнниирин туһунан сурах тилийэр. Оттон норуот поэта сир кытаанах боппуруоһугар көрдөһөр киһиэхэ хайдах да туһалыыр кыаһа суох буолан биэрэр...)

41. **Наталья Михалева-Сайа «Сүүһүү»** (Миичиктээх Бааска оҕо эрдэхтэриттэн доһордуулар, Миичик Баасканы ууга түспүтүн быһаан турардаах. Билигин Миичик оҕо саастарыгар иккиэн кистээн таптаабыт кыыстарын ойох ылан, дэриэбинэһэ олорор, элбэх оҕолоохтор. Марианна кэхтибит, ыалдыар буолбут, эмтэниэн наада эбит. Миичик уолунаан

оройуонна ыһыахха киирэ сылдьан доборугар түһэр, ыһыахха лотереяҕа билиэт ылар. Иһэн-аһаан, билиэттэрин түһэрбитин Бааска булан, бэйэтин киэнин кытта холбуу ууран кэбиһэр, аны биир билиэт массыына сүүйэн ылар. Ким билиэтэ?.. Бааска сирэйэ дарбас гына түһэр: хайдах буолуохха сөбүй?..)

42. Ангелина Шадринова-Суоһааны «Марыынка» (Марыынка оҕо эрдэбиттэн ыарытыган буолан, дьиэ киһитэ, эбээ оҕото буола улааппыта. Улааппыта диэби арыый атын – отутун ааһыар диэри кумааһынан кырыйан, энин араас куукулалары онорор, оҕолорго кырыйан биэрэр, бүтүн саарыстыба онорон таһаарар - хараҕа онно эрэ уоттанар - онон олобун үөрүүтэ бүтэр курдук. Дьиэһитэ, үлэһитэ кини эрэ. Биирдэ уу баһа сылдьан, Күннээх Харах уолу кытта билсир. Марыынка киэргэниэн, тупсарыныан баҕарар, оннооҕор куукулаларын сэнээрбэт буолар. Аан бастаан эр киһини хаамса сылдьан кытта арааһы бары кэпсэтэн, оннооҕор биирдэ уураһан, Оҕо Марыынка санаата уларытар - күүһүнэн оттоһо барсар, онно дьонун кытта дуоһуйа тэнгэ сылдьар. Арай Күннээх Харах Толя Марыынка балтын кэрэ-нарын Айаны сөбүлээн кэбиһэр...)

43. Б. Павлов «Танкычах» (Танкычах доһолон фотограбы куоракка бары билэллэр. Кэпсэтэр киһитэ – уулусса харбааччы Маарыйа эмээхсин. Атыттар күлүү оностоллор, эбэтэр аһыналлар, оҕолор үтүктэн содьоронноон дьээбэлииллэр. Биирдэ курус дьахтар кэлэн, хаартыскаҕа түһэр, онтон ыла кини негативка хаалбыт күлүгүн кытта Танкычах кэпсэтэр буолар...)

44. Б. Павлов «Ыттары өлөрөр күн» (Байбаллаах бүгүн дэриэбинэ ыттарын өлөрүүхтээхтэр – куоракка ыт ыарыыта турбут үһү. Бастаан Ньээлбиги ыппыттар. Онтон ытаппытынан Игнаттаах оҕолорун ытын оҕотун. Киэһелик Дарыбыаннаахха тийдилэр, оҕонньору кытта сааһын тухары булка тэнгэ сылдыбыт кырдыаҕас ыта: «Сындыыс, эйигин өлөрө кэлбиттэр үһү», - диэбиттэригэр кэлэйбитти көрөн кэбиһэр. Дарыбыан ампаартан саатын ылар, сүүстэ, тыһыынчата бииргэ хаампыт ыллыктарынан Сындыыһы батыһыннарбытынан бара турар...)

45. Т. Поскачина «Учуутал күннүгэ», (үөрэбин сана бүтэрбит эдэр учуутал кыыс дэриэбинэҕэ үлэлии кэлэр. Киниэхэ тутта судургута суох 10 кылааһы салайтара биэрэллэр. Тонолуччу көрбүт оскуола саамай биллэр-көстөр уола тулаайах анаардаах буолан, бэрээдэгэ да соччото суох, ускул-тэскил сылдьар курдук. Эрээри сана учуутал бары кыһамньытын ууран үлэлээн барбытыгар, уол үөрэбэр да тардынар, күрэхтэргэ да бастыыр. Күөдьүйбүт иэйиитин кистии сатыыр эдэркээн учуутал кыыс уонна оскуола саамай баппат уола – туох кинилэри күүтэрий?)

43. А. Васильева «Куобах уос» (Дьокуускайга оҕо төрөтөр дьиэҕэ араас дьылҕалаах дьахталлар бири кэтэһэ сыталлар – хаһан оҕололорун.

Күннэрэ хаамыыга, олохторун туһунан аһаҕастык кэпсэтиигэ аһар. Аанчыкка сыыстарыы буланнар, эрдэ киллэрбиттэрэ. Бүгүн эмиэ куһаҕан түүлү түһээтэ. Санаатын аралдьытан, күннүк сурунар. Дьэ, онтон уута баран, абытайдаахтык ыарыыланан оҕолонор. Арай сиэстэрэ, быраас отур-ботур кэпсэтэллэриттэн истибитэ, оҕото чиччик, кубах уостаах, үс атахтаах төрөөбүт үһү... “Аккаастан” диэн суругу кэргэнэ кытта ытар. Аанчык санаата буолбакка, үөмэн оҕолор сытар хосторугар барар...)